

Úvod

Řízení je atributem společenské činnosti, jejímž základem je dialektika vztahů mezi přírodou, člověkem a společností. Člověk jako *střed* těchto vztahů je *subjektem* řízení a zároveň i jeho objektem, vytvářejícím je a podřizujícím se mu v zájmu dosažení svých cílů. Společenská forma řízení vzniká současně se vznikem práce a člověka. V každém jednotlivém pracovním procesu člověk stanoví *cíl* své práce, vypracovává její *program*, v procesu pracovní činnosti kontroluje a reguluje svou činnost v zájmu dosažení cíle.

Analogicky probíhá tento *cyklus řízení* v celospolečenské oblasti: na základě ekonomických a *politicko-sociálních cílů* je vypracován *plán*, který podléhá společenské kontrole a regulaci. Zákonitosti přírodní a společenské jsou využívány v zájmu dosažení určitých společenských cílů.

Řízení tak plní výrazně *negentropickou funkci* proti entropickým, živelným zákonitostem přírodním.¹ Přitom *nepoznané společenské síly působí stejně entropicky jako síly přírodní* — slepě, násilně, ničivě. *Teprve pochopení jejich povahy umožňuje zvládnout je negentropickou silou řízení* a změnit je z démonických vládů v ochotné služebníky.

Cyklus řízení probíhá vždy v určitém *ekonomickém a sociálním systému*, který je spjat se *systémem přírodním*, z něhož čerpá *prostřednictvím výroby* energetické a materiální prostředky své existence. Produkty společenské výroby se objektivizují *ve spotřebě výrobní jako technické produkty* zpětně ovlivňující mnohonásobením efektů pracovní síly dynamiku společenské rozšířené reprodukce a *ve spotřebě osobní (hmotné a kulturní)*, která je základem

rozšířené reprodukce lidských sil. Ta je zároveň podmíněna všeobecným *životním prostředím*, jehož základními prvky jsou jak prvky ryze přírodní, tak společenské, závislé na rozsahu výroby a spotřeby. Společenské rysy životního prostředí, v němž rozhodujícími elementy jsou charakter práce a charakter využití volného času, určují i určitý *životní způsob lidí*. Zároveň s výrobou probíhá „subjektivizace“ jejich produktů ve formě stoupajících hmotných a kulturních potřeb člověka. Tyto potřeby vyvolané výrobou (hmotnou a kulturní) podněcují rozvoj *zájmů* jednotlivců a společenských skupin, v nichž je obsažen aspekt hodnocení vztahů mezi spotřebními kvalitami a životními potřebami. Aspekt hodnocení má svou určitou, historicky určenou *kritériální funkci*, posuzující stupeň racionality a efektivnosti výrobní a spotřební činnosti. Tak jsou rozvíjející se potřeby individuální a společenské zdrojem *motivací* k další činnosti jednotlivce i společnosti vcelku. Určujícím faktorem rozvoje celé struktury cílů a zdrojů výroby i spotřeby i s ní spjatých zájmů je charakter mocenské, třídní struktury společenského systému, která je opět určena vztahem určitých tříd k výrobě a konkrétně pak k *vlastnictví výrobních prostředků*.

Vlastnictví výrobních prostředků je určujícím pro charakter společenského systému i jeho řízení.

1. Principy kapitalistického řízení

Kapitalistický společenský systém vytváří na základě rychlého rozvoje jemu vlastní manufakturní dělby a kooperace práce rozsáhlý systém řízení dílen a podniků. V souladu s *dvojakým* charakterem kapitalistického výrobního procesu, který je jednak společenským pracovním procesem

¹ „V řízení a komunikaci vždy bojujeme proti tendenci k narůstání entropie“. (Wiener, N.: *The Human Use of Human Beings. Cybernetics and*

Society, Elve and Spottiswoode, London 1959, s. 27–29.)

ke zhotovování určitého výrobku, jednak zhodnocovacím procesem kapitálu, *má i kapitalistické řízení dvojaký charakter.*

Rozdělení výrobního pochodu na jeho elementy umožňuje na základě specializace pracovních funkcí rozšiřující se kooperace podstatně zvýšit její produktivitu a současně se stává stimulem vzniku a rozvoje jak technologie jako vědy, tak vědeckých metod řízení. Na tomto základě kapitál rozvíjí především materiálně technickou stránku výrobních sil a vyvolává nikdy předtím nevidaný progresivní převrat v celé ekonomické struktuře.

Jako specifická funkce kapitálu nabývá současně kapitalistické řízení tyto znaky:

1. Z hlediska společenských motivací jsou společenské *cílové funkce řízení podřízeny zájmům vládnoucích vlastníků výrobních prostředků* — buržoazie, což určuje i všeobecnou *cílovou funkci kapitalistického řízení* — maximalizaci zisku.

2. Z toho vyplývají i specificky kapitalistické kritériální funkce racionality a efektivnosti výroby a řízení. *Základním kritériem efektivnosti se stává maximalizace zisku při minimalizaci mzdy*, přičemž touto měrou, kterou si kapitál vytváří rezervní armádu nezaměstnaných, snaží se maximalizovat nadhodnotu, vytvářející část neplacené práce i za cenu *úplného zničení dělníka*. Pokud se možnosti zisku zmenšují, snaží se kapitál maximalizovat zisk expanzí do jiných zemí, vyvoláváním válek a podobně.

Pojetí racionality řízení výroby je v tom smyslu chápáno jako zabsolutnění rozvoje výroby a ignorance rozvoje člověka, výroba pro člověka se přeměňuje v samoučel — *výrobu pro výrobu.*

3. *Antagonismus mezi prací a kapitálem podmiňuje i despotický charakter kapitalistického řízení.*

Kapitál na základě dělby práce důsledně odděluje jak funkce duševní práce, tak ostatní duchovní potence od dělníka a usurpuje je v zájmu svých cílů — přinucení k nadpráci a přivlastňování všech produktivních sil.

4. *Kapitalistické řízení přeměňuje dělníka v odlidštěné „kolečko“ průmyslového*

mechanismu výrobních a společenských funkcí kapitálu. Kapitálový vztah, který je panstvím zpředmětnělé práce (kapitálu) nad živou prací, zosobňuje věci a zvěčňuje osoby; dělníci neovládají kapitál, ale jsou jím ovládáni, vykořisťováni předpokládá odcizení a *převrácení pracujícího člověka ze subjektu v objekt řízení.*

5. *Kapitalistický systém řízení vystupuje vůči mase bezprostředních výrobců v odcizené podobě jako síla cizího vlastnictví výrobních prostředků, uzurpovaných duchovních potenci výrobního procesu vědy a všech produktivních sil.* Odcizení je specifickým produktem kapitalistického společenského systému, v němž „zhodnocování světa věcí roste přímo úměrně se znehodnocováním světa lidí“.²

Práce produkuje zboží, v němž se zpředměťňuje, avšak *tento produkt se proti ní staví jako moc nezávislá na výrobcí a zotročující ho.* Vznik i zánik odcizení je historicky spjat s existencí soukromého vlastnictví, jež samo je nutným důsledkem odcizení práce, která je neustále reprodukuje, a naopak je jím stále reprodukována. Odcizení pak je základem všeobecné frustrace a narušení mentální rovnováhy člověka.

6. *Kapitalistický systém řízení je svým rozsahem omezen rámcem vlastnictví jednotlivých kapitalistických podniků či monopolů,* které omezuje jejich dispoziční moc na jednotlivé vzájemně si konkurující podniky či monopoly. Řízení jednotlivých výroby je atomizováno a omezeno na tyto výroby, rozdělování a přivlastňování se naopak nemůže dít jinak než v rámci celospolečenském, prostřednictvím trhu, kde princip kooperace ustupuje principu tvrdého a nemilosrdného ničivého konkurenčního boje: „Je to darwinovský boj o individuální existenci, přenesený s umocněnou zběsilostí z přírody do společnosti. . . Rozpor mezi společenskou výrobou a kapitalistickým přivlastňováním se tu pak jeví jako protiklad mezi organizací výroby v jednotlivé továrně a mezi anarchií výroby v celé společnosti.“³ Přes rozsáhlou kritiku ze strany behavioristických teoretiků, přes nejružnější modifikace kapitalistických

² Marx, K.: *Ekonomicko-filosofické rukopisy*, Praha, NPL 1961, s. 62.

³ Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 19. Praha, NPL 1966, s. 236.

systémů řízení zůstávají jejich základní rysy zachovány. Ideální formou organizace řízení zůstává pro kapitalismus *byrokratický centralismus*, za něhož „plně rozvinutý byrokratický mechanismus vyhlíží ve srovnání s jinými organizacemi přesně tak jako stroj v mechanické výrobě“.⁴ Kritiky jednotlivých stránek kapitalistického systému řízení i různé snahy o jeho zdokonalení zůstanou neúčinné, dokud nebude kapitalismus likvidován jako vývojově nižší společenský systém a nahrazen systémem vyšším — socialismem.⁵

2. Principy socialistického řízení

Základem vzniku socialismu jako první, přechodné fáze komunistické společnosti, je zrušení soukromého a nastolení celospolečenského vlastnictví výrobních prostředků a vznik celospolečenského národohospodářského plánování. Budování socialismu a komunismu je v podstatě uvědomělou, cílevědomou, plánovanou a celospolečensky řízenou společenskou činností.

Ridící činnost se uskutečňuje na základě *celospolečenského systému plánovitého řízení*, který se skládá ze tří vzájemně spjatých součástí.

1. V rámci společenské mikrosféry vzniká *systém vědecké organizace práce a racionalizace*.

Tento systém se zrodil v první socialistické zemi — SSSR, jeho základní principy byly formulovány V. I. Leninem a teoretiky sovětské racionalizační školy „NOT“.⁶

Socialistická racionalizace je jednak *vědeckou, praxeologickou disciplínou*, jejímž cílem je vnášet výsledky celého systému věd o člověku a podmínkách jeho práce do výrobní a řídicí praxe, jednak *velkým lidským hnutím* za neustálé zdokonalování výroby a jejích podmínek ve všech sférách práce fyzické, duševní, vědecké a řídicí.

2. V rámci společenské makrosféry vzniká *systém socialistického celospolečenského plánování*, které je mohutným nástrojem *vědeckého předvídání* objektivních

trendů vývoje společnosti a *subjektivního ovlivňování* jejich rozvoje.

3. V období budování vyspělé socialistické společnosti, kdy vývoj socialistické ekonomiky přechází od převážně extenzivních k *intenzivním faktorům růstu*, vzniká na základě potřeby podstatně zvýšit efektivnost výroby v socialistických zemích *systém hospodářských reform* jako další prvek socialistického systému řízení. Hospodářské reformy soustřeďují pozornost k ekonomickým základům socialistického společenského systému a fungování jeho ekonomického mechanismu.

V socialismu přes obrovský rozvoj výrobních sil není dosud dosaženo *úrovně plného komunismu*, společnost je nucena rozdělovat životní prostředky na základě jejich cenového ohodnocení podle množství, kvality a společenské užitečnosti práce — prostřednictvím trhu. Existence trhu a s ním spjatého působení zákona hodnoty v socialismu podmiňuje i existenci takových kategorií finančního styku, jako je úrok, úvěr, a existenci chozrasčotního hospodaření vůbec.

Trh za socialismu není živelným trhem drobných výrobců zboží ani konkurenčním trhem monopolů. Je trhem, jehož požadavky jsou ovlivňovány plánem. Plánovanému trhu odpovídají plánované ceny, které nenapodobují „svobodný trh“, ale reflektují pohyb zdrojů zachycených plánem. Na základě využití leninského principu *organického spojení materiálních a finančních aspektů plánu*⁷ využívá socialistický systém řízení hodnotových zákonitostí cestou rozvíjení *ekonomických stimulů* (prostřednictvím jednotných systémů odměňování, cenové tvorby a finančního stimulování).

Ekonomické reformy napomáhají vytváření ekonomického mechanismu zabezpečujícího soulad direktivních funkcí centralizovaného plánování s operativně hospodářskou samostatností jednotlivých výrobních článků ekonomiky. Reformy napomáhají též rozvoji *stimulace* jednotlivých vý-

⁴ Weber, M.: *Essays in Sociology*. New York 1964, s. 214.

⁵ Kutta, F.: *The Social Conditions of Solving the Crisis of the System of Organization and Management*. VII. World Congress of Sociology, Varna, September 14th—19th 1970.

⁶ Kutta, F.: *V. I. Lenin i naučnaja organizacija truda*. In: *Mirovaja socialističeskaja sistema, voploščenije iděj Lenina*. Moskva, SEV IEMSS, 1970, s. 632—638.

⁷ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 31. Praha, SNPL 1955, s. 517.

robně hospodářských jednotek k neefektivnějšímu plnění národohospodářského plánu.

Socialistické plánování, racionalizace a hospodářská reforma tvoří jediný, komplexní systém socialistického řízení, jehož efektivní působení je podmíněno vytvořením nové, *socialistické struktury systému politických, hospodářských a sociálních institucí*.

Vládnoucí třídou se stává *dělnická třída*, jejíž zájmy jsou totožné se zájmem všech pracujících, a společenský zájem uskutečnění jejího historického úkolu — vybudování socialismu a komunismu — se stává základem cílových funkcí celého společenského systému.

Zároveň hegemon a avantgarda dělnické třídy — *komunistická strana* — se stává hegemonelem funkcí institucionálního systému.

Kapitalistický stát jako nástroj diktatury kapitálu proti práci je zničen a je vybudován nový, *socialistický stát*, plnící prostřednictvím svých orgánů, na základě politických směrnic strany své funkce vnitropolitické, zahraničně politické, ekonomické, právní, obranné a výchovné.

Dělnická třída vytváří různé *masové organizace pracujících*, především Revoluční odborové hnutí, Svaz mládeže a různé zájmové organizace, které od počátku existence socialismu spolu s ostatními politickými stranami sdruženými v jednotnou frontu rozvíjejí politickovýchovnou a zájmovou činnost a napomáhají rozvoji účasti pracujících na řízení.

Spolu se vznikem socialismu se od základů mění všechny rysy, principy a funkce řízení.

Především se diametrálně mění *cílové funkce společenského systému a jeho řízení*. Princip maximalizace zisku a z něho vyplývající princip „výroby pro výrobu“ je nahrazen novým principem *uspokojování hmotných a kulturních potřeb celé masy pracujících*.⁸

Neustálé uspokojování rostoucích hmotných a kulturních potřeb pracujících je závislé na *pozdvžení společenské produktivity práce na její vyšší stupeň* proti kapitalismu.⁹

Z toho vyplývá i vznik *nové kritériální funkce racionality a efektivnosti, optimalizace životních a pracovních podmínek člověka jako základu růstu společenské produktivity a efektivnosti práce*.

Optimalizace je zároveň metodickým cílem, *principem i metodou* pronikající *veškeré socialistické plánování spolu s principem komplexnosti a systémovosti přístupu*. Optimalizací všech faktorů růstu je dosahováno *dynamické rovnováhy vyvíjejícího se socialistického systému cestou udržování proporcionality všech jeho součástí*.

Dalším principem socialistického řízení vůbec a plánování zvláště, který vytyčil V. I. Lenin, je *princip priorit a metoda hlavního článku řízení*.¹⁰

Metodu hlavního článku a princip priorit vyvodil Lenin z gnoseologických kořenů dialektického materialismu a teorie poznání, v němž jen poznání podstatných faktů a uchopení podstatných jevů může vést k pravdivému poznání skutečnosti. Podle principu priorit a metody hlavního článku je třeba *hlavní úsilí soustředit na hlavní článek celého obrovského řetězce historických společenských souvislostí a stanovit systém priorit*, jejichž řešením zajistíme rozvoj společenského rozvoje vcelku. Prvním praktickým příkladem použití metody hlavního článku a priorit byla realizace prvního plánu elektrifikace Ruska (GOELRO), v němž rozvoj celého sovětského společenského systému vycházel ze zajištění rozvoje jeho hlavního článku v dané etapě rozvoje — energetické základny velkého strojírenského průmyslu. Všeobecným, základním principem socialistického řízení, který vytyčil V. I. Lenin na základě zkušeností z organizace komunistické strany bolševiků, je princip demokratického centralismu.

⁸ „...nejúplnějším uspokojování hmotných a kulturních potřeb lidí je nejvyšším cílem společenské výroby za socialismu“. (Brežněv, L. I.: *Zpráva o činnosti ÚV KSSS XXIV. sjezdu KSSS*, Praha, Svoboda 1971, s. 45.

⁹ V tom smyslu V. I. Lenin doplnil Marxovu definici komunismu: „Ve srovnání s kapitalistickou

produktivitou práce znamená komunismus vyšší produktivitu práce dobrovolných, sjednocených dělníků, využívajících pokročilé techniky“. (Lenin, V. I.: *Velká iniciativa, Spisy*, sv. 29, Praha, SNPL 1955, s. 68.

¹⁰ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 31, Praha, SNPL 1955, s. 512; sv. 32, s. 139–40, sv. 33, s. 424–5.

Demokratický centralismus je přímým protikladem centralismu byrokratického, který vládne v kapitalistickém řídicím systému.

Princip demokratického centralismu vyžaduje sladění centrálního plánování s decentralizovaným a respektování místních specifických podmínek při systémovém centrálním řízení a rozhodování. Demokratický centralismus zároveň zajišťuje jednotu schůzového demokraticismu, široké účasti mas pracujících na řízení a výrobní kázně pracovníků, která je v průmyslovém výrobním systému nezbytná.¹¹

Základní principy socialistického řízení, vytyčené V. I. Leninem se dále rozvinuly v průběhu budování socialismu. Tak např. princip hlavního článku a priorit se rozvinul v teorii optimálního plánování v *princip cílového plánování* (propracování celé soustavy či „stromu cílů“), *princip mnoho-variantnosti* (navrhování a zkoumání řady možných plánovacích variant), *princip postupného plánování* apod.

3. Tvorba a rozvoj sociálního plánování

Pojem sociálního plánování je možno chápat v dvojím slova smyslu:

1. jako určitou *součást* společenského plánování, která se principiálně zaměřuje na sociální stránky objektivní reality společenského vývoje;

2. jako pojem *nadřazený, cílový, zahrnující systémové, proporcionální, optimální postavení všech stránek společenské existence* plánem. Národohospodářské plánování v tomto pojetí vystupuje jako plánování ekonomické základny širšího plánování sociálních procesů.

Protože stránka ekonomická a sociální v objektivní realitě není oddělena, lze tyto „dvě stránky jedné mince“ v metodice plánování oddělovat jen na základě analytické abstrakce jednotlivých prvků společenského systému, jejichž cílové, syntetické spojení může teprve postihnout reálný společenský rozvoj.

Proto v podnikové mikrosféře představuje sociální plánování jen další rozvinutí všeobecné racionalizační teorie a praxe a jakékoli odtrhování sociálního plánování

od plánování technicko-organizační a výrobní stránky by vedlo k ekonomickým ztrátám.

Podobně je tomu v makrosféře, kde vzájemné propojení technických, ekonomických a sociálních stránek vystupuje vždy v bezprostřední podobě.

Proto i dlouhodobé cílové funkce společenského systému lze formulovat jen „jazykem“ ekonomicko-politicko-sociálním.

Dosažení těchto cílů prostřednictvím využití společenských zdrojů vychází v prvních fázích budování socialismu z *priority technicko-organizačních a ekonomických stránek společenského vývoje*.

Tyto priority, z nichž nejvýraznější je *budování těžkého průmyslu a jeho jádra - strojírenství*, jsou diktovány nutností vybudovat co nejdříve materiálně technickou základnu socialismu, a především ty její části, které zajišťují technický rozvoj jako základnu růstu produktivity všech oblastí lidské práce fyzické, duševní a řídicí.

Proto také v této počáteční etapě socialistického rozvoje převládá národohospodářský princip plánování. Cíle národohospodářského plánování se stanoví technicko-ekonomickým „jazykem“ zdrojů, struktura národního hospodářství se buduje na základě výrobně technologických zvláštností produkce energetických, surovinových a technických zdrojů (tj. s rozdělením na výrobní oblasti a odvětví). Základem sestavování plánů jsou oborové a odvětvové projekty výroby produktů (určité procento růstu výroby ve srovnání s dosaženou úrovní), které jsou mezioborově sladovány bilancováním jejich energetických, materiálových a pracovních zdrojů.

Rozvoj sociální stránky společenské existence je zajišťován *nepřímo*, prostřednictvím plánování pracovní síly, pro jejíž rozvoj jsou vytvářeny objektivní podmínky prostřednictvím vědecké, školské, kulturní a sociální politiky.

Takový systém národohospodářského plánování má své plně opodstatnění a účinnost v prvním období převážně extenzivního růstu, kdy nutnost plného uspokojování hmotných potřeb celé masy pracujících vyzdvihuje do popředí rychlý růst

¹¹ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 33. Praha, SNPL 1962, s. 42–50; sv. 36, s. 571.

akumulace prostředků pro rozvíjející se průmysl a rostoucí hmotnou výrobní a osobní spotřebu.

Rozvoj vědeckotechnické revoluce a její spojování s vymoženostmi socialismu vyzdvihuje ve fázi budování vyspělé socialistické společnosti nutnost přechodu k nové, vyšší fázi rozvoje socialistické reprodukce, založené na vyšších principech intenzivního růstu, „vztahujících do hry“ všechny sociálně ekonomické faktory růstu.¹² To podmiňuje i nutnost postupného přechodu ke komplexnímu, systémovému dlouhodobému, optimálnímu plánování sociálních procesů v jejich celospolečenském kontextu.¹³ Rostoucí úloha intenzivních faktorů růstu, jejichž všeobecným základem je rozvoj vědy a techniky, vyzdvihuje – spolu s nutností postihnout plánem všechny stránky společenské existence – prvořadý význam plánování a řízení společenského inovačního procesu. Tento proces je v období vědeckotechnické revoluce charakterizován trojjediným cyklem inovací:

1. cyklem věda (základní-aplikovaný výzkum) – technika – výroba, který představuje „materializaci poznání“ v nové technice;

2. cyklem věda jako souhrn poznatků – systém výchovy, vzdělání a kvalifikace pracujících, který představuje realizaci vědění jako mohutné intelektuální síly, přeměňující se v rukou dělnické třídy a všech pracujících v mohutnou materiální sílu;

3. cyklem věda – systém řízení – efektivní využití všech zdrojů společenského růstu.

Trojjediný společenský inovační cyklus se promítá v období vědeckotechnické revoluce do systému plánování a řízení společenských procesů a stimuluje nové požadavky na jeho zdokonalení.

Jelikož doba realizace velkých vědeckých objevů dosahuje v průměru délky produktivního věku jednoho lidského pokolení (20–30 let), dostává se do popředí nutnost

systémového, komplexního postižení plánovaných parametrů v jejich dlouhodobém výhledu.

Plánování zdrojů musí vycházet ze systémového propracování společenských sociálních cílů v jejich vzájemných technických, ekonomických, kulturních a politicko-výchovných vazbách.

Tou měrou, kterou se všestranný rozvoj člověka stává hlavním faktorem veškerého společenského rozvoje, roste úloha plánování a řízení všech podmínek jeho všestranného rozvoje, a to:

a) rozvoje národního hospodářství jako ekonomického základu společenského rozvoje,

b) rozvoje vědy a techniky jako „materializovaného poznání“.

c) kulturně politického a zdravotního rozvoje jako základu kulturně technického a kvalifikačního rozvoje.

d) rozvoje životního prostředí jako všeobecného základu rozvoje lidských sil.

e) proporcionálního rozvoje hmotné a kulturní stránky spotřeby, souhrnné ústící v rozvoj socialistického životního způsobu.

Spojení vědeckotechnické revoluce s vymoženostmi socialismu přibližuje společenské dostižení „uzlového bodu“, na němž „... s tím, jak se rozvíjí velký průmysl, nezávisí již vytváření skutečného bohatství tolik na pracovní době a množství vynaložené práce, jako na síle činitelů, kteří se za pracovní doby uvádějí do pohybu – jejichž powerfull effectiveness (mohutná účinnost) sama není nijak úměrná bezprostřední pracovní době, kterou stojí jejich výroba, ale závisí na celkovém stavu vědy a na pokroku technologie, čili na použití této vědy ve výrobě“.¹⁴

V souvislosti s přibližováním socialistické společnosti k tomuto „uzlovému bodu“ cestou mohutného rozvoje výrobních sil a produktivity práce zdokonalují se i globální ukazatele a prostředky řízení.

V prvních obdobích budování socialismu převládá ukazatel produktivity živé práce

¹² Kutta, F. – Toms, M. – Hájek, M.: *Ekstenzivní i intenzivní rost socialistické ekonomiky a metody jeho izměření*. Moskva, Institut ekonomiky AN SSSR i Ekonomičeskij institut CAN. 1972.

¹³ „... s rozvojem vědeckotechnické revoluce se stává stále zřejmější nezbytnost systémového, komplexního pojetí a řešení rozvoje společnosti vcelku... národohospodářské plánování tu vystupuje

jako organická část sociálního plánování v širokém smyslu, jako projektování jeho ekonomické základy“. (Fedorenko, N. P.: *K voprosam o postrojenii sistemy optimalnogo perspektivnogo planirovanija narodnogo chozajstva*, Věstník AN SSSR 5/1971, s. 67).

¹⁴ Marx, K.: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*. Berlin 1956, s. 592.

(v mikrosféře množství produkce na 1 dělníka, v makrosféře národní produkt na 1 pracovníka). V dalším období přechodu k intenzivnímu růstu se ukazuje, že tento ukazatel může růst za současného snižování efektivnosti v důsledku zvyšování výrobní spotřeby. Proto se v ekonomické oblasti dostává do popředí nutnost konstrukce agregovaných ukazatelů efektivnosti spjatých se sledováním spotřeby jak živé, tak minulé, zhmotnělé práce.¹⁵

Zároveň však řada ukazatelů konstruovaných na základě hodnotových ekonomických kategorií používaných na nižším stupni vývoje socialismu začíná v nižších člancích řízení ztrácet svou vypovídací schopnost z hlediska celospolečenské efektivnosti.

Tak např. kategorie zisku se v podniku dostává do rozporu s rostoucími náklady na antidevastační opatření, zlepšování pracovních podmínek a různých „investic do člověka“, které se jeví jako „ztráta“ ekonomického zisku.

Do systému plánování se tak vnucuje nový pojem *sociální efektivnosti*, který charakterizuje efektivnost v jejím celospolečenském sociálně ekonomickém vyjádření.

Systém socialistického plánování se v období vědeckotechnické revoluce obohacuje o další mohutné nástroje dosahování ekonomické rovnováhy a proporcionality.

Po vzniku národohospodářského plánování ve dvacátých letech v SSSR se na Západě rozvinula velká diskuse vyvolaná apologetickými zájmy Missesovými, věnovaná podmínkám dosažení ekonomické rovnováhy v socialismu.¹⁶

Pareto a Barone v této diskusi ukázali na možnost vyjádřit podmínky ekonomické rovnováhy v socialistickém národním hospodářství systémem simultánních rovnic. Hayek a Robbins vystoupili proti tomuto názoru asi v tomto smyslu: jelikož řešení obrovského množství simultánních rovnic obrazyjících souhrn jevů objektivní reality je prakticky neřešitelným výpočetním problémem, zůstává i problém ekonomického kalkulu v socialismu neřešitelným.

Oscar Lange v argumentaci proti nim tehdy navrhoval *zavést do socialistického hospodářství tržní mechanismus* tak, aby na základě arbitrárního stanovení cen podle nabídky a poptávky bylo možno řešit ony simultánní rovnice cestou empirického procesu pokusů a omylů. Těsně před svou smrtí Oscar Lange napsal: „Kdybych dnes znovu zamýšlel napsat tehdejší svůj článek, můj úkol by byl značně snazší. Moje odpověď Hayekovi a Robbinsovi by zněla: Zaprogramujeme systém simultánních rovnic do elektronického počítače a dostaneme odpověď v necelé vteřině. *Tržní proces se svou těžkopádnou metodou pokusů a omylů je zastaralým. Může být chápán jako kalkulační zařízení předelektronického věku.*“ (Podtrženo F. K.)¹⁷

Vědeckotechnická revoluce ve spojení s vymoženostmi socialismu vytváří nové možnosti postižení reálných společenských jevů cestou *automatizace a kybernetizace informační soustavy*, sběru a zpracování informací, což je nezbytným základem podstatného zdokonalení celého systému socialistického řízení.

Zároveň tou měrou, jak se rozšiřují neg-entropické funkce socialistické soustavy řízení proti entropickým tendencím tržního mechanismu, jsou zpočátku zákonitosti působení zákona hodnoty využívány metodou ekonomické stimulace a později, v procesu postupného „odeznívání“ těchto zákonitostí, si musí socialistické řízení vytvářet nové, vyšší sociální ukazatele a stimuly.

Konstrukce agregovaných sociálních ukazatelů bude obrazyjět interakci různých stránek společenské existence. Čím více se budou hodnoty jednotlivých ukazatelů přibližovat technicko-organizační a ekonomické stránce společenské existence, tím „snadnější“ bude jejich exaktní vyjádření formou matematické formalizace, jejímž základem je objektivní existence všeobecných formalizačních ekvivalentů (např. ve sféře sociálních zdrojů ukazatelé struktury příjmů a úspor). Avšak velká část *sociálních ukazatelů bude matematicky neformalizovatelná* (např. celá sféra ukazatelů

¹⁵ Gatovskij, L. M. — Kutta, F. — Maier, H. a kol.: *Ekonomické otázky vědeckotechnického rozvoje*. Výzkumná publikace EÚ CSAV, Praha — Moskva — Berlin 1973.

¹⁶ Misses, L.: *Die Wirtschaftsführung im sozia-*

listischen Gemeinwesen. Berlin, Archiv für Sozialwissenschaften 1920.

¹⁷ Lange, O.: *O socializme i gospodarce socialistycznej*. Warszawa, PWN 1966.

motivací) vzhledem k *neexistenci objektivních všeobecných ekvivalentů a mnoho-
rozměrnosti jejich charakteristik.*

Jestliže vůbec všechny systémy centralizovaného plánování jsou založeny na kombinaci algoritmického a heuristického zpracování, pak pro sociální ukazatele se prosazují především principy heuristického zpracování praxeologickými a sociologickými metodami (přímé dotazy, expertízní metody, psychologické testy atd.). Konstrukce sociálních ukazatelů musí vycházet z *rozboru sociální struktury*, v níž informační systém sociálních ukazatelů musí postihovat její podstatné, relevantní **společenské souvislosti**, aniž by ovšem ignoroval její podstatné stránky. Tak např. *nerespektování třídní podstaty sociální struktury, v níž životní způsob vládnoucí dělnické třídy je rozhodujícím faktorem vývoje*, vede přes nejrozsáhlejší matematicko-kybernetické zpracování k mrtvým a falešným stratifikačním schématům, vyzdvihujícím na přední místo tu „vzdělání“, tu „kulturu“, tu „motivaci“, nepostihujícím však reálné společenské souvislosti.

Pokusme se nastínit obecné rysy sociálního makroplánování tak, jak se rýsují v současné teorii sociálního řízení. Vyjděme přitom z principů teorie optimálního plánování.¹⁸

Vzhledem k systémové povaze problematiky přechází systém plánování k *cílovému principu*, v němž plánované *parametry středně a krátkodobých plánů se podřizují dlouhodobým cílovým funkcím socialistického společenského systému*. Z hlediska délky časového horizontu se plány dělí na:

1. *Dlouhodobé prognózy*, které zahrnují alternativy vědeckotechnických, ekonomických a sociálně politických forem společenského rozvoje v rozsahu přibližně 20–30 let (časový horizont potřebný pro realizaci velkých vědeckých objevů a délka produktivní práce jednoho lidského pokolení).

2. *Generální perspektivy* socialistického rozvoje (systém generálních programů a perspektivní plán), které vymezují cíle a

zdroje budování rozvinuté socialistické společnosti v rozsahu přibližně 15 let.

3. *Střednědobé pětileté plány*, vymezující konkrétní sociálně ekonomický rozvoj většinou na 5 let (doba obratu souhrnného společenského produktu).

4. *Krátkodobé roční plány*, které konkretizují vztahy mezi cíli a zdroji střednědobých plánů v období jejich bezprostřední realizace.

Cílové funkce se formulují již v prvním, prognostickém, cílovém stadiu plánování. Na všech ostatních stupních tvorby plánu se konkretizují podle faktických změn podmínek společenského systému.

Prognózy musí cílově zahrnout všechny stránky společenského systému a respektovat tyto výchozí společenské faktory:

1. Existenci třídního boje mezi silami socialismu a kapitalismu a ekonomické soutěžení dvou protikladných společenských systémů třídně rozděleného světa. Tento faktor má zásadní vliv na strategii a taktiku budování socialistické společnosti, která musí v průběhu uskutečňování technické, ekonomické, kulturní a sociální politiky uvažovat řadu z toho vyplývajících vnějších faktorů (faktor válečného nebezpečí, nutnost vzájemné internacionální pomoci mezi zeměmi socialistické soustavy i pomoci zemím bojujícím proti imperialismu atp.).

2. *Nutnost postupující integrace* a mezinárodní dělby práce celé socialistické světové soustavy.

3. *Rozvoj vědeckotechnické revoluce* a proces jejího spojování s přednostmi socialismu.¹⁹

Na rozdíl od jednorozměrové ziskové cílové funkce kapitalismu jsou cílové funkce socialismu *mnohorozměrné* a tvoří celý cílový systém či „strom cílů“ rozvoje socialistické soustavy.

Vzhledem k neurčitosti dat narůstající s prodlužováním časového horizontu plánování je třeba při stanovení cílových funkcí na všech úrovních plánu volit *princip po-*

¹⁸ Fedorenko, N. P.: *Sověršenstvovat systém socialistického plánování*. Moskva 1971, Ekonomika i matematičeskije metody, s. 483–517.

¹⁹ Kutta, F.: *Problemy socialnoj i ekonomičeskoj prognostiki*. In: *Obščije principy upravlenija so-*

cialističeskoj ekonomiki i osobennosti ich primeněnija v otdělných stranach. (Materiály mezinárodního symposia ekonomů členských zemí RVHP, část III. Moskva. AN SSSR, 1972, s. 76–98.)

stupného plánování, na jehož základě je systém cílů upřesňován a sladován při „rozpisu“ cílových funkcí krátkodobého a střednědobého plánu vzhledem k plánům delšího časového horizontu a naopak. To platí samozřejmě obecně i ve vztahu cíl-prostředek, reprezentovaném v plánovací praxi celým systémem zdrojů pro uskutečnění cílů.

Nejobecnější cílová funkce *všestranného uspokojování hmotných a kulturních potřeb pracujících* se konkretizuje v parametrech *rozvoje socialistického životního způsobu jako komplexu společenských potřeb, způsobu jejich utváření a uspokojování*, který je pro sociální plánování *integrovanou cílovou funkcí*. Základem rozvoje socialistického životního způsobu je *rozvoj životní úrovně jako stupně uspokojování hmotných a nehmotných potřeb*. Sociální stránka plánování tak v rozšířené reprodukci společenských sil zdůrazňuje *moment proporcionality spotřeby*, která je zároveň prostřednictvím systému společenských motivací mohutným stimulem rozvoje.

Jestliže kapitalismus v tom smyslu plodí disproporcionalitu spotřeby různých skupin sociální struktury a zvláště pak obecnou disproporcí mezi narůstáním hmotné spotřeby nad hranici přirozených potřeb člověka a stagnující spotřebou kulturní, pak jedním z hlavních cílů socialistického sociálního plánování je čelit této entropické tendenci k „masové konzumní společnosti“ a uvědoměle řídit proporcionální rozvoj všech stránek životní úrovně.

Prvním komponentem a všeobecným prostorem rozvoje socialistického životního způsobu je rozvoj *vnitřních proporcí životního časového fondu*, v němž určitá část představuje předem *pasivní stránku* prosté reprodukce lidských sil (čas spánku), zbytek se dělí na *pracovní čas a volný čas*.

V *pracovním čase* uskutečňuje člověk základní podmínku své společenské existence — výrobu hmotného a kulturního bohatství, svou práci prostřednictvím tech-

niky jako „*zpředmětněného vědění*“ využívá a mění přírodu, a tím i sebe sama. Výrobní proces je zároveň *školou společenské kázně* a tou měrou, kterou na poli své kvalifikace člověk absorbuje společenské vědění, stává se pro něho tento výrobní proces polem fyzickokulturní, praxeologické činnosti, experimentálním a tvůrčím způsobem se rozvíjející vědou. V pracovním čase se zároveň realizuje *výrobní spotřeba*.

Volný čas, který K. Marx příznačně nazývá „*disposable time*“, je svou přirozenou podstatou prostorem pro rozšířenou reprodukci fyzických a intelektuálních sil člověka. Ve volném čase dochází k realizaci osobní spotřeby a uskutečňuje se v něm estetická, vědecká a jiná výchova jedinců i odpočinkový proces odstraňování únavy z výdaje pracovní síly. Rozvoj všech třídních společností se uskutečňoval na základě „*krádeže cizí pracovní síly*“ (K. Marx), a tak i skvělý duchovní a estetický rozvoj antiky a velké renesance byl založen na uzurpací duchovních stránek výrobního procesu a „*disposable time*“ pro úzkou vrstvu vládnoucích na úkor porobených. Mezi pracovním a volným časem existuje přímá zpětná vazba, neboť lidské vědění, absorbované a rozvinuté ve volném čase, se ve společenském inovačním cyklu materializuje jednak ve výrobních prostředcích, jednak v kulturně technické a kvalifikační úrovni pracujících a realizace těchto vazeb se děje v interakci pracovního a volného času.

Rozsáhlá buržoazní sociologická publicistika o volném čase, která od sebe odděluje pracovní a volný čas a staví je proti sobě, jen obráží *imanentní rozpor kapitalismu, rozpor mezi volným časem a nadbytečnou pracovní dobou* produkující nadhodnotu přivlastňovanou příživnickými vrstvami buržoazie.²⁰ Socialismus spolu s realizací „*práce pro sebe*“ odstraňuje tyto antagonismy a poprvé v historii vytváří prostor *pro rozšířenou reprodukci společenského bohatství i lidských sil všech členů společnosti*.

²⁰ „... volný čas existuje v protikladu k *nadbytečné* (podtrženo F. K.) pracovní době a díky tomuto protikladu, čili všechen čas jedince se fluxuje jako pracovní doba a jedinec je tak degradován na pouhého dělníka, podřazen práci. Velmi doko-

nalé stroje nutí proto dělníka pracovat nyní déle, než pracuje dříve.“ (Marx, K.: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*. Berlin 1956, s. 596).

Rozvoj proporcí mezi pracovním a volným časem je přímo závislý na principech ekonomie času, růstu společenské produktivity práce a efektivnosti výroby. V procesu materializace vědeckých poznatků závislých na kulturně technické a kvalifikační úrovni člověka se snižují jednotlivé elementy výrobní spotřeby (energie, suroviny, technika).

Tim se na jedné straně snižuje pracovní doba nutná k jejich produkci, na druhé straně se rozšiřuje volný čas a prostor pro rozšířenou reprodukci lidských sil, která zpětně reprodukuje tento proces tvorby společenského bohatství (hmotného i kulturního) na stále vyšších úrovních.²¹ Tak se postupně volný čas stává měřítkem společenského bohatství.²²

Stanovení optimální proporce mezi pracovním a volným časem na základě všestranné, komplexní analýzy společenského rozvoje je základním úkolem „cílového stadia“ sociálního plánování. Správné určení této proporce je i modifikujícím faktorem veškerého ekonomického a sociálního rozvoje.

Druhým komponentem a všeobecnou podmínkou rozvoje socialistického životního způsobu je rozvoj životního prostředí, který je kromě rozvoje všech odvětví výroby základní podmínkou rozvoje člověka. Charakteristickým rysem kapitalistického společenského systému je dravá exploatace životního prostředí ve všech jeho částech. Socialismus spolu s materiálně technickou základnou přebírá všechny katastrofické důsledky této exploatace – nevyhovující podmínky pracovního prostředí a všeobecné znečištění hlavních složek přírodního prostředí (voda, půda, vzduch). Navíc sám rozvoj velkého průmyslu v období extenzivního růstu vede k dalšímu znečišťování prostředí a využívání přírodních zdrojů těžbou. Koncentrace devastací ve velkých městech vede k „útku“ obyvatelstva do přírody. Živelnost realizace rekreačních aktivit a vznik „rekreačních měst“ dále devastuje přírodu. Proto přechod od prosté exploatace přírodního pro-

středí k jeho ochraně a tvorbě je další cílovou funkcí sociálního plánování.

Základem zdokonalování pracovního prostředí je systém socialistické komplexní racionalizace, která uvědoměle vytváří optimální pracovní podmínky rozvoje člověka.

Zdokonalování přírodního prostředí je založeno na celém systému opatření spjatých s celkovou vývojovou koncepcí samého hlavního zdroje devastací – výroby a dopravy. Tak např. těžišť řešení problematiky čistoty ovzduší je ve změně palivové a energetické základny národního hospodářství. Řešení problému narůstání hluku závisí na progresivních změnách v samé projektové přípravné investic a vývoji strojirenských výrobků. Odstranění devastace půdy závisí na postupné rekultivaci devastovaných ploch, na řešení problému průmyslových odpadů cestou jejich komplexního využití kombinovanými formami výroby.

Odstranění možnosti dalších devastací je závislé na proniknutí sociálního plánování do oblastí využívání volného času a zvláště na plánovitě vytváření podmínek pro rekreační aktivity (zakládání chráněných přírodních oblastí, společenská výstavba rekreačních oblastí, přechod od individuální k hromadné dopravě apod.). Sociální plánování musí brát v úvahu komplexní systém činností spjatých s vytvářením životního prostředí, jako je zřizování státních rezervací, výstavba měst, budování parků atd.

Další komponenty životního způsobu lze členit podle jednotlivých stránek společenské existence, daných rozvojem výrobních sil, výrobních vztahů a nadstavbových prvků. V systému výrobních sil vychází sociální plánování z rozvoje jejich lidské stránky jako systému prvků demografických, změn ve struktuře práce a obecně pak změn v obsahu a charakteru práce.

Konstrukce cílových funkcí se tu zakládá na komplexním rozboru vývojových tendencí

1. v natalitě obyvatelstva,
2. v kvalitativních změnách makrostruk-

²¹ Kutta, F.: *Rezervy rosta proizvoditelnosti truda*. Moskva, Izdatel'stvo inostranno literatury 1962.

²² „Vskutku bohatý je národ, pracuje-li se místo dvanácti hodin šest. Wealth (bohatství) není velení doby nadpráce, nýbrž disposable time (volný čas)

pro každého jedince a celou společnost mimo čas vynaložený v bezprostřední výrobě“. (Marx. K.: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin 1956, s. 594).

tury práce (mezisektorové, meziodvětvové přesuny pracovní síly).

3. v kvalitativních změnách mikrostruktury práce (rozvoj vzdělání, kvalifikační a profesionální struktury).

Tyto změny jsou na jedné straně spjaty se změnami v ostatních, materiálně technických stránkách výrobních sil.²³ Na druhé straně je rozvoj kvalitativních stránek těchto změn spjat s rozvojem všech komponent životního způsobu v oblasti výrobních vztahů a nadstavby, které jsou určující pro charakter práce.

Tvorba cílových funkcí v oblasti výrobních a mezilidských vztahů vychází z komplexního rozboru a postižení tendencí *vývoje sociální struktury*. Vazba mezi sociální strukturou a výrobními silami je dána společnými východisky rozboru demografického vývoje obyvatelstva a struktury pracovní síly.

Rozbor základních komponent a podmínek rozvoje socialistické sociální struktury zahrnuje:

1. změny v dělbě práce a vyrovnávání rozdílů mezi prací fyzickou a duševní,
2. sblížování dvou forem socialistického vlastnictví a vyrovnávání životních podmínek mezi městem a vesnicí,
3. změny v třídní struktuře společnosti, sblížování tříd a vrstev sociální struktury – vyrovnávání rozdílů mezi nimi.

Na tomto základě se rozvíjí socialistická *humanizace mezilidských vztahů*, jejímiž rysy jsou:

1. formování kvalitativně vyšší soustavy etických hodnot, norem morálky a spoluzítí;
2. rozvoj účasti pracujících na výrobním a společenském řízení, růst společenské angažovanosti a socialistického kolektivismu, zvyšování souladu mezi individuálními a společenskými zájmy;
3. pronikání systému socialistických morálních hodnot do všech oblastí a komodit společenského života a sociální struktury (rodina, národnostní skupiny, pracovní kolektivy, zájmové skupiny atd.).

V souvislosti s rozbohem rozvoje socialistických mezilidských vztahů je třeba

provádět i podrobný rozbor negativních stránek vztahů daných existencí a postupným potlačováním buržoazních a maloburžoazních přežitků a protisocialistických projevů.

Z nadstavbových prvků socialistické společnosti je třeba analyzovat především:

1. *vývoj politických prvků*, které jsou zároveň součástí cílových funkcí i systému zdrojů sociálního plánování; jedná se o rozvoj avantgardy dělnické třídy – komunistické strany, socialistických rysů hospodářské, vědeckotechnické, kulturní a sociální politiky a s ním spjatý rozvoj funkcí socialistického státu, rozvoj světónázorového uvědomění a politických znalostí všech členů společnosti;

2. *vývoj kulturních prvků* a jejich všeobecných základů – kultury fyzické (rozvoj sportu), kultury estetické (rozvoj umění), rozvoj celého systému socialistické výchovy;

3. *vývoj prvků soustavy socialistického práva*, právních norem a sankcí a jejich sepětí se systémem socialistické výchovy a funkcemi socialistického státu.

Důležitou složkou konstrukce cílových funkcí a zároveň prostředků a zdrojů sociálního plánování je *rozvoj společenských motivací a stimulů*. Vznik a rozvoj motivací (individuálních i společenských) je určen rozvojem všech stránek společenské existence. Ze systému motivací pak vyplývá možnost konstrukce ekonomických a morálních stimulů společenského růstu. Systém ekonomických a morálních stimulů se mění v závislosti na *rozvoji struktury spotřeby* (hmotné a kulturní) a naopak, prostřednictvím těchto stimulů je možno uvědoměle regulovat rozvoj pracovního úsilí, vzdělání a kvalifikace pracujících i rozvoj struktury spotřeby samé.

Základem konstrukce a vývoje *ekonomických stimulů* je *racionalizace mzdových a platových soustav*, přičemž progresivně odstupňovaný jednotný systém odměňování, založený na socialistických principech odměny podle množství, kvality a společenské užitečnosti práce, umožňuje podněcovat pracující k zvyšování kvalifikace (základní mzda), zdokonalování kvality vý-

²³ Kutta, F.: *The Influence of Technical Development or Change in Work Functions and the Main*

Tendencies of Change in Personnel Structure. Praha, Academia 1966.

roby (prémiový systém) a celkovému zvyšování produktivity práce (systém normování výkonu a tvorby mezd prostřednictvím mzdové politiky).

Mohutným ekonomickým stimulem, který hraje jak úlohu evidence, tak úlohu stimulatoru vývoje struktury spotřeby, je *cenový systém*.

Celkový trend vývoje socialistické spotřeby směřuje v oblasti výrobní spotřeby k jejímu neustálému snižování na jednotku produkce, v oblasti osobní spotřeby pak od uspokojování základních krátkodobých potřeb (strava, oděv, obuv atd.) k dlouhodobým a stále náročnějším potřebám (kultura bydlení, mechanizace domácnosti, automobil — druhé bydlení (rekreace), uspokojování kulturních, duchovních a sociálních potřeb atd.), přičemž dochází ke „kumulaci potřeb“, a tím ke stálému rozšiřování spotřeby. Jestliže sama hmotná výroba má tendenci plodit hmotnou spotřebu, pak funkcí ekonomických a morálních stimulů je sladovat zájmy jednotlivců a všech nižších výrobních článků se zájmy celospolečenskými, regulovat optimální proporce uvnitř spotřeby hmotné a stimulovat potřeby vyšší (kulturní a sociální). *Vytváření hmotných a morálních stimulů, objektivních kritérií jejich konstrukce a způsobů jejich využití je důležitou stránkou sociálního plánování a řízení.*

Z uvedeného neúplného a dosud nedostatečně klasifikovaného přehledu je zřejmé, že v sociálním plánování máme co činit s dialektikou vztahů mezi cíli a zdroji sociálního rozvoje. Postižení této dialektiky ohromného množství proměnných, neekvivalentních společenských veličin je možné jedině na základě „postupné aproximace“ výsledků bádání celého systému celospolečenských disciplín. *Proto je vytvoření komplexního systému optimálního sociálního plánování a řízení a jeho praktické komplexní použití otázkou budoucnosti.*

Obrovská efektivnost takového systému, který je uskutečnitelný jedině v socialistické a komunistické společnosti, zařadí tento systém mezi největší vědecké objevy historie.

Vytvoření kompletního systému optimálního sociálního plánování a řízení se stává cílovou funkcí především společenskovědní fronty, přičemž dílčí výsledky vědeckého

bádání v této oblasti jsou postupně zaváděny do plánovací a řídicí praxe ještě před dovršením prací na komplexním systému optimálního plánování sociálních procesů.

To určuje i strategii a taktiku zavádění principů optimálního sociálního plánování do praxe.

Především je nutno široce rozvíjet *konstrukci cílových funkcí tohoto systému na základě rozvoje sociální prognostiky*, jejímž cílem je *vypracování vědecky zdůvodněných modelů socialistického životního způsobu v dlouhodobé perspektivě*.

Aby sama prognóza byla reálným (i když velmi obecným) obrazem budoucnosti, musí *konstrukce budoucích vývojových trendů vycházet z analýzy a logického rozvinutí jednotlivých perspektivních prvků budoucnosti vykrystalizovaných v současné praxi či verifikovaném vědeckém poznání.*

Na základě této prognózy je možno přistoupit k hledání „přístupových cest“ k její postupné realizaci formou *konstrukce systému generálních programů*.

Generální program — na rozdíl od prognózy je zaměřen na kratší, konkrétněji postižitelné období — zpracovává dialektiku cílů a zdrojů v určité podstatné, klíčové části (subsystému) celkového společenského systému.

Snaha po komplexním postižení vnitřních i vnějších společenských vazeb těchto programů vede ke konstrukci *síť celospolečenských vazeb*, na jejichž základě je možno vytvořit *perspektivní plány sociálně ekonomického rozvoje*.

Vytváření systému optimálního sociálního plánování je tedy samo společenským procesem se svou vlastní cílovou funkcí, je důležitým „generálním programem“, jehož plnění je závislé na:

1. postupujícím spojování výsledků vědeckotechnické revoluce v systému člověk-věda-technika,
2. zdokonalování technické a informační základny plánování (kybernetizace informačního systému),
3. zdokonalování systému člověk-práctek-technika.

Technický rozvoj sám (tzv. „automatizace řízení“) může jen znásobit intelektuální lidské síly. Proto tzv. „automatizace

плánování a řízení“ je jen jednou stránkou realizace budoucího systému sociálního plánování, druhou její stránkou je *intelektuální rozvoj člověka*, který na všech stupních plánování a řízení bude hlavním a rozhodujícím faktorem tvorby plánu a jeho realizace, tvůrčím faktorem rozhodování v celé výrobní a řídicí sféře.

Резюме

Кутта Ф.: Принципы системы управления социальными процессами

Управление является атрибутом общественной деятельности, основой которой является диалектика общественных отношений между природой — человеком — обществом. Оно выполняет негеггеловскую функцию против стихийных закономерностей природы.

Цикл управления является нераздельной частью трудового и производственного цикла, расширенного общественного воспроизводства, происходящего во вполне определенной экономической и социальной системе, которая придает управлению определенное содержание и определенный характер, зависящий прежде всего от характера экономической общественной системы.

Поэтому и принципы управления различны в капиталистической и социалистической системах.

Принципы капиталистического управления определяются его целевой функцией — **достижением максимальной прибыли** в условиях двойного характера производственного процесса. Это обуславливает и специфически капиталистическую **критерийную функцию эффективности**. Производство для человека превращается в самоцель производства для производства. Антагонизм между трудом и капиталом обуславливает также **деспотический и отчужденный** трудящемуся человеку характер управления, и превращение человека из субъекта в объект манипуляции. Частная форма собственности является основной возникновения и углубления отчуждения и также причиной ограниченной распорядительной власти собственности над отдельными, взаимно конкурирующими предприятиями или монополиями. Результатом является углубляющееся противоречие между развитием планового управления внутри предприятий и рыночной стихийностью в пределах целого общества. Несмотря на обширную бихевиоральную критику, идеальной формой капиталистической организации и управления остается еще Макс Вебером правильно распознанный бюрократический централизм, приходящий во все более острое столкновение с потребностями общественного развития. Этот конфликт переходит в глубокий кризис капиталистического управления, который можно будет решить только путем устранения всей

капиталистической системы и замены ее новой, социалистической.

Принципы социалистического управления основываются на целевой функции **удовлетворения материальных и культурных потребностей** трудящихся, которые являются создателями общественного богатства на основе общественной собственности на средства производства.

Построение социализма и коммунизма является сознательной, целенаправленной и планомерно управляемой общественной деятельностью, опирающейся на большую трудовую и общественную инициативу всей массы трудящихся.

Социализм создает для себя целую систему планового управления, состоящую из этих подсистем:

1) **система единого всеобщественного планирования** как мощное орудие научного предвидения и реализации будущих целей;

2) **система социалистической организации труда и рационализация**, которая, с одной стороны, является научной дисциплиной, применяющей в управленческую практику результаты ряда научных дисциплин, с другой стороны, является большим народным движением социалистического соревнования;

3) **система народнохозяйственных реформ**, сосредоточивающая внимание на экономических основах социализма и работе его экономического механизма.

Эта «трехъядерная» система подвергается новой критерийной функции эффективности — **оптимизации жизненных и трудовых условий человека** как условия роста общественной производительности и эффективности труда. Оптимизация является основой развития пропорциональности. Основные принципы социалистического управления исходят из ленинских принципов приоритетов и метода главного звена, из принципа отношения между коллективным трудовым усилием и индивидуальной ответственностью руководителей, из принципа демократического централизма, пронизывающего все плановое управление при социализме, объединяющего директивность центрального плана с широкой инициативой всех управляемых общественных звеньев.

Нераздельной частью социалистической системы планового управления является **социальное планирование**, включающее системное, пропорциональное отражение всех сторон общественного существования.

На первых фазах социалистического развития преобладает **народнохозяйственный принцип** планирования основ социализма, связанный с воздействием на развитие социальной стороны при посредстве социальной политики.

В высшей фазе строительства развитого социалистического общества, связанной с соединением результатов научно-технической революции и достижениями социализма, приобретает первостепенное значение комплексное отражение управляющим процессом всего общественного инновационного цикла. Дело идет

о взаимно связанном планировании и управлении:

а) народного хозяйства как экономической основы общества;

б) науки и техники как «материализованного познания»;

в) культурно-политического, квалификационного и здоровья сохраняющего развития трудящихся;

г) развития жизненной среды;

д) пропорционального развития материальной и культурной стороны потребления. Таким образом, целевой функцией планирования социальных процессов становится общее развитие социалистического образа жизни. Вся система управления пронизывается принципом долгосрочной целенаправленности, выраженный дополнением и развитием системы планирования в систему долгосрочных прогнозов, генеральных программ и долгосрочных планов, на которые опираются средние- и краткосрочные планы.

Управление постепенно обогащается системой социальных показателей, при создании которых находят себе применение новые принципы их эвристической обработки при помощи прагматических и социологических методов.

Развитие социалистического образа жизни можно планировать и им можно управлять путем воздействия на развитие его компонентов, к которым относятся:

1) развитие пропорции рабочего и свободного времени на основе принципов экономии времени;

2) развитие жизненной среды и обеспечение оптимальных условий всестороннего развития человека в рабочее и свободное время;

3) развитие социальной структуры, включающее изменения в разделении труда и изменении в содержании и характере труда, сближение форм социалистической собственности, изменения в классовой структуре и выравнивание различий между классами и слоями социальной структуры;

4) развитие надстроечных элементов общества, к которым относится развитие политической сознательности, физической и духовной культуры на основе развития социалистической системы воспитания и развитие социалистического права;

5) развитие и формирование общественных мотиваций и стимулов как экономических (система зарплат и цен), так и моральных, способствующих развитию как трудовой инициативы, так созданию социалистического общественного климата взаимной помощи и всеобщей материальной и культурно-политической кооперации.

Формирование и развитие системы планирования и управления социальными процессами само по себе является общественным процессом, одной из кардинальных генеральных программ общественного развития, выполнение

которой зависит от комплексного развития познания в рамках всего общественнонаучного фронта.

Summary

Kutta F.: Principles of the System of Management of Social Processes

Management is an attribute of social activity based on the dialectics of relations among nature, man and society. It fulfills a negentropic function as against the elemental laws of nature.

The cycle of management is an integral part of the working production cycle, of expanded social reproduction taking place in a quite specific economic and social system; this impresses upon management a specific content and character depending primarily upon the character of the economic social aspect.

This is also why the principles of management are different in the capitalist and in the socialist system.

The principles of capitalist management are determined by its goal function — i. e. the maximization of profit under conditions of the dual character of the production process. This also underlies the dual character and the specifically capitalist *criteria function of effectiveness* wherein the worker is devaluated to the extent to which the self-expansion of capital is taking place, and production for man is changing into an end in itself — production for production. The antagonism between labour and capital also underlies the *despotic character of management alienated to the working man, the transformation of man from a subject of manipulation into its object*. The private form of ownership represents the basis of the origin and growth of alienation, as well as the cause of the owners' limited disposition power over individual mutually competing enterprises or monopolies. The result is a growing contradiction between the development of planned management within enterprises and the elemental nature of the market within the scope of the whole society. In spite of large-scale behavioural criticism, it is bureaucratic centralism — correctly conceived already by Max Weber — that continues to be the ideal form of capitalist organization and management. An increasingly acute conflict is arising between bureaucratic centralism and the needs of social development. This conflict leads to a deep crisis of capitalist management which can be solved only by eliminating the entire capitalist social system and by replacing it by a new, socialist one.

The principles of socialist management are based on the goal function of satisfying material and cultural needs of working people who are the creators of social wealth on the

strength of the all-social ownership of production means.

The building up of socialism and communism is a conscious, purposeful and planned social activity relying on a great working, social initiative of the mass of working people.

Socialism creates a whole *system of planned management* consisting of the following subsystems:

1. *the system of uniform all-social planning* as a powerful instrument of scientific forecasting and realization of future goals;

2. *the system of a socialist scientific organization of work and rationalization* which is, on the one hand, a scientific discipline introducing the results of a number of scientific disciplines into managerial practice, and, on the other hand, a vast popular movement of socialist competition;

3. *the system of economic reforms* drawing attention to the economic foundations of socialism and to the functioning of its economic mechanism.

This „triune“ system is governed by a new criterional function of effectiveness — *the optimization of man's living and working conditions* as the conditions of the growth of social productivity and effectiveness of work. Optimization underlies *the development of proportionality*. Fundamental principles of socialist management are based on Lenin's *principles of priorities and the method of the main link, the principle of the relation between collective working efforts and the leaders' individual responsibility, the principle of democratic centralism penetrating through all planned management* under socialism which unites the directivity of the central plan with the broad initiative of all managed social units.

One of the integral parts of the socialist system of planned management is *social planning* involving the system, proportional comprehension of all the aspects of social existence.

In the early phases of socialist development, it is the *economic principle* of planning the foundations of socialism, connected with influencing the development of the social aspect by means of *social policy*, that prevails.

At a higher stage of building up a developed socialist society linked with *the association of the results of the scientific and technological revolution with the achievements of socialism*, the complex involvement of the whole social-innovation cycle in the management process is acquiring first-rate significance. The issue raised here is that of interconnected planning and management of

a. national economy as the economic basis of society,

b. science and technology as “materialized knowledge”,

c. the cultural-political, qualification and health development of the working people,

d. the development of the living environment,

e. the proportional development of material and cultural aspects of consumption.

Thus the general *development of the socialist way of life* becomes the goal function of planning social processes. The entire system of management is imbued with the *principle of long-term goal-direction* expressed by completing and developing the system of planning into a system of *long-term prognoses, general programs and long-term plans*; to these, medium and short-term plans are subordinated.

Step by step, management is enriched by the *system of social indices*. In their creation, new principles of heuristic processing by means of praxeological and sociological methods are applied.

The development of the socialist way of life may be subjected to planning and management by means of a form of affecting the development of its components, involving

1. *the development of the proportion between working time and leisure time* on the basis of the principles of the economy of time,

2. *the development of the living environment* and the provision of optimum conditions for the all-round development of man both in his working time and his leisure time,

3. *the development of the socialist social structure* involving changes in the division of labour and changes in the content and character of work, the rapprochement of the forms of socialist ownership, changes in the class structure and the liquidation of differences among classes and strata of the social structure.

4. *the development of the society's super-structural elements* including the development of political consciousness, of physical and mental culture on the basis of the development of the socialist educational system, and the development of socialist law,

5. *the development and creation of social motivations and stimuli* (both economic — e. g. wage and price systems — and moral) promoting the development of working, initiative as well as the creation of the socialist social climate of mutual help and of an all-social material and cultural-political cooperation.

The creation and development of the system of planning and management of social processes is, by itself, a social process, one of the general programs of social development whose fulfilment depends on the complex development of knowledge within the scope of the entire social-scientific front.